

Date: 17th June-2025

ABDULLA QODIRIYNING „O‘TKAN KUNLAR” ROMANI TAHLILI

Baxriddinova Sabrina Ochilboyevna

Buxoro xalqaro universiteti 2-bosqich talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada asarda tasvirlangan tarixiy voqealar, obrazlar dunyosi, milliy uyg‘onish g‘oyalari hamda muallifning badiiy mahorati yoritiladi. Tahlilda Otabek, Kumush, Zaynab kabi bosh qahramonlar xarakteri, ularning ichki kechinmalari va o‘zaro munosabatlari zamonaviy nuqtai nazardan o‘rganiladi.

Kalit so‘zlar: O‘zbek romanchiligi, Otabek, Kumush, Zaynab, Yusufbek hoji, O‘zbekoyim, Xudoyorxon, Musulmonqul.

Аннотация: В статье рассматриваются исторические события, образный мир, идеи национального возрождения и художественное мастерство автора, отраженные в произведении. Анализируются характеры главных героев – Отабека, Кумуш и Зайнаб, их внутренние переживания и взаимоотношения с современной точки зрения.

Ключевые слова: узбекский роман, Отабек, Кумуш, Зайнаб, Юсуфбек-ходжи, Узбекойим, Худоёрхан, Мусулмонкул.

Annotation: This article highlights the historical events, the world of images, the ideas of national revival, and the author's artistic skill depicted in the work. The analysis examines the character of the main characters, such as Otabek, Kumush, and Zaynab, their inner experiences, and their relationships from a modern perspective.

Keywords: Uzbek novel, Otabek, Kumush, Zaynab, Yusufbek hoji, Uzbekoyim, Xudoyorxon, Musulmonqul.

"O‘tkan kunlar" Abdulla Qodiriyning bosh asaridir. Yozuvchi asar mavzusini bejizga o‘tkan kunlardan olmagan. Chunki buguni mustahkam, ertasi porloq bo‘lishini istagan har bir xalq o‘tmishini yaxshi bilishi kerak. Bu xususda Abdulla Qodiriy romanning so‘zboshisida shunday deydi: "Moziyg‘a qaytib ish ko‘rish xayrlik, deydilar. Shunga ko‘ra mavzu‘ni moziydan, yaqin o‘tkan kunlardan, tari-ximizning eng kirlik, qora kunlari bo‘lg‘an keyingi "xon zamonlari"dan belguladim".[1].

Abdulla Qodiriy g‘oyat fozil va olim odam bo‘lgan. U adabiyot tarixini ham, Sharq va G‘arb adabiyotini ham, o‘zbek tilining sir-asrorlarini ham yaxshi bilgan. "O‘tkan kunlar" ning jozibador tili bu fikrning isbotidir.

O‘tkan kunlar, ba’zi manbalarda “O‘tgan kunlar” – o‘zbek yozuvchisi Abdulla Qodiriy qalamiga mansub o‘zbek adabiyotidagi birinchi roman. 1969-yil “O‘zbekfilm” kinostudiyasida ushbu roman asosida “O‘tgan kunlar” nomli film suratga olingan. Adib romanni yozishda arab yozuvchisi Jurji Zaydon asarlaridan ilhomlangan deya takidlangan. Roman 1920-yillar boshida yozilgan bo‘lib, 1922-yil ilk bor “Inqilob” jurnalida chop etilgan va 1926-yilda alohida kitob holida chiqarilgan.[3].

Date: 17th June-2025

Ko'p hollarda shunday bo'ladiki, birinchi o'qiganingizda asardan juda ko'p ma'lumot olasiz-u, xursand bo'lasiz. Vaqt o'tgach, bu asarda ko'tarilgan mavzular dolzarbligi, yangi-yangi bahslar va turli davrlarda turlicha xulosalar paydo bo'ladi. "O'tkan kunlar"ning badiiy qiymati shundaki, bu roman har gal o'qilganida yangi ma'no nozikliklari ko'riladi. O'z davrida asar keng omma tomonidan o'ta "tashnalik" bilan talashib-tortishib o'qilganining sababi ham shunda.[6].

Otabek 24 yoshda, Toshkentlik Yusufbek hoji va O'zbek oyimning ko'z nuri, yagona farzandi. Marg'ilon go'zali Kumush esa 17-18 yoshlarda Mirzakarim qutidor va Oftob oyimlarning yolg'iz farzandi. Savdogarlik bilan shug'ullanuvchi Otabek Marg'ilonida Mirzakarim qutidorning tashqi hovlisidan o'tgan ariqdan tahorat uchun suv olayotib, tasodifan Kumushga ko'zi tushadi. Kumush ham Otabekni ko'radi. Nigohlar bir-biriga to'qnashgan chog'da ikkala qalbdagi ham ishq otashi alangalanadi. Otabek ham Kumush ham juda parishon bo'lib yuradi, ular hali bir-birini tanimas edi. Otabekning yonida doimo u bilan birga yurgan, uning "ma'naviy otasi" Hasanali bu parishonlikning tagiga etadi va Otabek nomidan Ziyo shohichi bilan birga qutidornikiga sovchilikka o'tlanadi. "Kiroyi kuyoving shunday bo'lsa" deb havaslanib yurgan Mirzakarim qutidor qizini Toshkentga yubormaslik sharti bilan rozilik beradi. Kuyovning kim ekanidan Kumush hali xabarsiz, ko'nglidagi xufiyona ishqidan azob chekardi. To'y bo'ladi va Kumush o'sha kuni kuyovning o'zi ariq bo'yida ko'rib qolgan yigit, qalbining sohibi ekanini biladi. Yozuvchi sujet oqimi bilan o'sha davrdagi o'ta murakkab tarixiy davrni ham qadam-baqadam hikoya qilib boradi. Mahalliy hokimliklar bir-biri bilan nizoda, to'qnashuvlarda qipchoq va qora choponlar bir-birini ayovsiz qirayotgan bir vaziyat edi. Yagona o'g'li Otabekning marg'ilonlik qiz Kumushga uylanganini va uning ustiga kelinining ota-onasi qizini Toshkentga yubormasligidan xabar topgan O'zbek oyimning fig'oni falakka chiqadi va o'g'lini ikkinchi marta uylantirish uchun Toshkentdan kelin qidirib, Otabekning rizoligisiz qiz tarafga va'da ham beradi. Ota-ona orzusiga qarshi chiqolmagan Otabek Olim ponsadboshining qizi Zaynabga uylanishga majbur bo'ladi. Otabek Toshkentda yurgan kezlari Kumushga oldindan ko'z olaytirib yurgan Homid xotinboz hiyla uyushtirib, Otabekning nomidan Kumushga soxta taloq xati yozadi. Bundan bexabar Marg'ilonga qaynotasining uyiga kelgan Otabekni Mirzakarim qutidor haydab yuboradi. Holatga tushunmasdan Otabek ham qaynotasidan qattiq ranjiydi. Oradan ancha oylar o'tadi, Otabek Marg'ilonga bir necha marta kelib usta Alimnikida tunab qolaveradi. Shunday kunlardan birida Otabek bexosdan Homid va bir guruh razil kimsalar tomonidan o'ziga uyushtirilgan hiyladan xabar topadi. Bundan tashqari, Homidning yana bir qabih niyatini ham oldindan bilib qoladi va bir o'zi uch kishiga qarshi kurashib, Homidning Kumushni olib qochish rejasini yo'qqa chiqaradi. Bo'lib o'tganlardan hayron qolgan Mizakarim qutidor va oilasi Otabekning oldiga, Toshkentga, yo'l olishadi. Kumush va Zaynabning kundoshlik hayoti boshlanadi. Zaynabning qizg'anishlari, Kumushning ilmoqli gaplari, tortishib qolgan kundoshlarga Yusufbek hojidan chiroyli murosa shakllari fonida kunlar o'tadi. Kumush farzand kutayotgan edi va oy-kuni yetib ko'zi yorigan kuni kundoshi Zaynab unga opasi Xushro'y bibining undovi bilan atalaga zahar qo'shib beradi.

Date: 17th June-2025

Kumush bu yorug' olamni tark etadi. Sevgisidan qolgan yagona Yodgori bilan Otabek Zaynabni taloq qilib, bosh olib Marg'ilonga ketadi. Bo'lib o'tganlardan ta'sirlangan Zaynab aqlidan ayriladi.

«O'tgan kunlar» o'tmishni ana shu yangi hayotga intilish nuqtai nazaridan baholash ruhi bilan sug'orilgan Abdulla Qodiriy feodal davrni mehnatkashlar uchun zulm, baxtsiz xorlik davri sifatida qoralaydi. O'tmishga shunday baho ma'rifat jihatdangina yemas, ijtimoiy va siyosiy jihatdan ham katta aktual ahamiyatga ega edi. Yangicha davrga intilish, xalq ongida o'tmishning adolatsizliklari haqida chuqur tushuncha hosil qilish bilan ham bog'liq edi. Zamonasining ijtimoiy ehtiyojlarini sezgan Abdulla Qodiriy uchun birdan-bir to'g'ri yo'l haqqoniy tasvir yo'li bilan boradi. Abdulla Qodiriy davrning hayot manzarasini, oddiy kishilarning taqdirini tasvirlash orqali yaratishi xarakterlidir, bu esa yetuk romanchilik xususiyatidir.[2].

Abdulla Qodiriy o'z tasvirida tarixiy faktlarga, xatto ayrim shaxslar Xudoyorxon, Musulmonqul, Azizbek va boshqalarni tasvirlashga suyanagan holda, davr tavsifi, «jamiyat hayotining poyetik analizi» ni romanning markaziy qahramonlari Otabek va Kumushning taqdirini tasvirlash orqali beradi. Otabek va unga hayrihoh kishilarning taqdiri juda murakkab, ba'zan fojialidir. Bu ayniqsa romanning bosh qahramonlari taqdiri uchun xarakterlidir. Otabek, uning otasi Yusufbek Hoji, Kumushbibi va boshqalarning taqdiri orqali o'quvchini o'z davrining deyarli hamma ijtimoiy tabaqalari hayotiga olib kiradi.[5]. Xon Xudoyorxondan boshlab qul Hasanligacha jamiyatning turli tabaqalari vakillarining hayoti, bu davrda hukmdorlar va tobelar, xotinlar bilan erkaklar, yoshlar bilan keksalar orasidagi munosabatlar, kishilarning turmushi va ularning bir-biriga bo'lgan munosabatlari asar davomida lavhalarda gavdalanadi.

Xon Xudoyorxondan boshlab qul Hasanligacha jamiyatning turli tabaqalari vakillarining hayoti, bu davrda hukmdorlar va tobelar, xotinlar bilan yerkaklar, yoshlar bilan keksalar orasidagi munosabatlar, kishilarning turmushi va ularning bir-biriga bo'lgan munosabatlari asar davomida lavhalarda gavdalanadi.

Agar faqat boyvachchalar doirasini olsak, Otabek bilan Homid xarakterlari shunchalik farqligi, ular bir-biriga qarama-qarshi bo'lib maydonga chiqadilar. Xotin-qizlardan Kumush, Zaynab, Xushro'y, O'zbekoyim, Oftoboyim bir ijtimoiy muhit va bir jinsga mansubligiga qaramasdan bir-biridan juda farqli, yorqin obrazlardir. Abdulla Qodiriy xarakterlar tasvirida ularning «tabiiyligi» ga katta e'tibor berar, xatto satira borasida ham «adabiyotda bir necha xil kulgi yo'llari bo'lsa ham lekin eng mo'tabar xarakter kulgisi» ekanini uqtirib berar edi.[4].

Asar so'nggida esa vatanni himoya qilishga otlangan Otabekning janglardan birida vafot etgani aytiladi. Romanda o'quvchini hayajonga soluvchi holat, albatta, Otabek va Kumush sevgisi. Bir ko'rishda bir-biriga xufiyona oshiq bo'lishi ortidan o'quvchida ham ajib hayajon shakllana boradi. Tanimagan yigitga uzatilayotgan Kumush bilan birga iztirob cheksa, xayolidagi u go'zalning nigohlaridan o't kabi yongan Otabek bilan birga yonadi. Va nihoyat to'y oqshomi Otabek va Kumush ko'rishgan onda kuyovning Otabek ekanidan bexabar Kumushning ma'yus ko'zlari birdan porlab «Siz o'shami?» deb so'rashi

Date: 17th June-2025

o'quvchini ham kuchli hislar ummonida suzishga undaydi. Shu o'rinda asardagi ushbu mashhur dialogni o'zbekona muhabbatning ramziga aylangan jumlar desam to'g'ri bo'ladi. Adib Otabek obrazida o'zining yangicha fikrlarini ilgari surgan. Otabek savdogar va o'zi borgan o'lkalar va o'z yurtidagi iqtisodiy holatlar yuzasidan sog'lom qiyosiy fikrlar bildiradi. Bundan tashqari, Ziyosho'chining uyida bo'lib o'tgan suhbatda o'zining uylanish masalasi fonida o'sha davr oilalarida xotin-qizlarga nisbatan mavjud bo'lgan nosog'lom muhit haqida tanqidiy qarashlarini aytib o'tadi. Bundan tashqari, asarda unga shunday ta'rif beriladi. "Yusufbek hojining qiziq bir tabiati bor: xotini bilangina emas, umuman uy ichisi bilan har qanday masala ustida bo'lsa bo'lsin, uzoq so'zlashib o'tirmaydur... Hoji bir necha vaqt so'zlag'uvchini o'z og'zig'a tikiltirib o'turg'andan so'ng, agar ma'qul tushsa "xo'p" deydir, gapka tushunmagan bo'lsa "xo'sh" deydir, noma'qul bo'lsa "durust emas" deydir va juda ham o'zig'a noma'qul bo'lsa bir iljayib qo'yish bilan kifoyalanib bundan boshqa so'z aytmaydir va aytsa ham uch-to'rt kalimadan nariga oshmaydir"[4]. Ushbu ta'rifdan ham Yusufbek hojining naqadar mulohazali, o'ziga xos ma'naviy salobatga ega obraz desam o'rinli bo'ladi. Davlatchilik boshqaruvi va davr ijtimoiy muhitiga munosabatida ham Yusufbek hoji obrazining mukammalligiga guvoh bo'lamiz. Adib davlat boshqaruvi haqidagi tanqidlari va noroziliklarini hoji obrazi misolida yetkazib bergan.

Xullas, Abdulla Qodiriyning "O'tkan kunlar" romani o'zbek adabiyoti tarixida tub burilish yasagan muhim badiiy asardir. Bu asar o'zining mazmun va shakl jihatidan o'zbek romanchiligi tarixida ilk realistik roman sifatida qadrlanadi. Asarda ijtimoiy-ma'naviy muammolar, tarixiy haqiqatlar va milliylik masalalari chuqur tahlil qilinib, o'quvchining tafakkurini uyg'otishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Abdulla Qodiriy zamondoshlari xotirasida. –T.: Adabiyot va san'at, 1986
2. Abdurahmonova M. Abdulla Qodiriyning psixologik tasvirlash mahorati. –T.: Fan, 1977.
3. Maxmidjonov, S. (2023). O'ZBEK ADABIYOTIDA ZIYOLI OBRAZINING GENEZISI.
4. Maxmidjonov, S. (2023). THE GENESIS OF THE IMAGE OF AN INTELLECTUAL IN UZBEKLITERATURE. Modern Science and Research
5. Qodiriy A. O'tkan kunlar. Tanlangan asarlar. –T.: Sharq, 2014.
6. Qosimov, A., Hamroqulov, A., & Xo'jayev, S. (2019). Qiyosiy adabiyotshunoslik. Toshkent: Akademy Nashr.
7. Qosimov, A., Hamroqulov, A., & Xo'jayev, S. (2019). Qiyosiy adabiyotshunoslik. Toshkent.